

תוכן העניינים

ט	שלמי תודה
1	פתח דבר
5	פרק ראשון : השיח החז"לי ופילוסופיה של השפה
10	א. פילוסופיה של ההלכה
17	ב. המודל הביקורתי
22	ג. פילוסופיה של השפה במאה העשרים: מפת התמצאות
33	ד. טקסט, דינמיקה והדיון התלמודי: מתודולוגיה
40	ה. נוסחי הסוגיות
42	פרק שני : מחויבויות למורשת העבר – סוגיית גזל ושינוי בגזל
43	א. זהות ושינוי בגזל: הקונספציה התנאית
47	ב. זהות ושינוי בגזל: נקודות מבט אמוראיות
59	ג. תוואי ההתפתחות של מושג השינוי
60	ד. פילוסופיה של המדע: האומנם רק של המדע?
67	פרק שלישי : קווי יסוד בפילוסופיה של ברנדום
68	א. היסקיות
72	ב. הולזיס, יציבות מושגית ותקשורת
75	ג. עקיבה וניווט
80	ד. הממד הייצוגי
83	ה. אובייקטיביות, טעויות ודינמיקה
85	ו. מחויבויות: דילוג ובחירה בשיח התלמודי

- 87 פרק רביעי : הפילוסופיה של ברנדוס והשיח עם מורשת העבר
- 87 א. 'עקיבה' חלקית
- 90 ב. תקשורת קודמת להבנה
- 91 ג. 'עקיבה' אחר דוברי העבר
- 100 פרק חמישי : עבר, הווה וטשטוש הגבולות
- 100 א. דהירה דואלי
- 104 ב. דינמיקת מורשת
- 106 ג. רציונליות היסטורית בשיח התלמודי
- 109 ד. מחויבות לעבר: התמודדויות שונות
- פרק שישי : מדידה וסימטריה בתפיסת חז"ל –
- 116 עיון בדינמיקה תלמודית
- 116 א. סכמות מושגיות
- 118 ב. מדידה, דיוק וסימטריה אצל חז"ל: רקע
- 120 ג. 'מחצה על מחצה': התפיסה התנאית
- 125 ד. 'מחצה על מחצה' וצמצום: התפיסה האמוראית
- 146 ה. דינמיקה ותהליכי התגבשות: דוגמאות פסוקות מהעבר
- 148 ו. גבולות המיפוי
- 150 פרק שביעי : סטנלי קוול ודינמיקת ההטלה
- 152 א. תכליתן של אמירות
- 157 ב. קריטריונים
- 161 ג. משמעות וקונוונציה
- 165 ד. מושגים: הטלה, יציבות וגמישות
- 172 ה. מילוי אחר כלל
- 174 ו. בין קוול לברנדוס: תוכנה ראשונית
- 175 ז. בחזרה לתלמוד: מודל דינמי משולב
- 179 פרק שמיני : סוגיית 'ברירה' – מאבק בין דינמיקות
- 182 א. דינמיקה ראשונית ללא התפתחות
- 191 ב. ברירה: משמעויות מושגיות ופילוסופיות
- 197 ג. הטלות, פרשנות ואנטי-פרשנות
- 208 ד. גרעין המשמעות והטלות

209	ה. דרבנן דאורייתא, 'דעת עצמו' – 'דעת אחרים'
214	ו. השוואה לתלמוד הירושלמי
217	ז. סיכום
219	פרק תשיעי: פילוסופיה ודינמיקת השיח האמוראי
220	א. יסודות הנורמטיביות: ברנדום וקוול
223	ב. ברנדום וקוול: דמיון ופערים
228	ג. הדינמיקה בשיח התלמודי
231	ד. משחקי מוטציה מושכלים וניסויי חשיבה
233	ה. מודעות וביקורת
234	ו. האתגר שמציב השיח האמוראי
236	קיצורים ביבליוגרפיים
247	מפתח שמות ועניינים
259	מפתח מקורות

פתח דבר

הספר נולד בשל משיכתי לשלושה מוקדי עניין שהשתלבו זה בזה – הפילוסופיה של השפה הטבעית, ובפרט סוגיית המושגים והאופן שבו הם יונקים את משמעותם; דינמיקה מושגית והשאלה כיצד ניתן להגדיר, לזהות ולתאר דינמיקות שונות של השתנות, התפתחות והתהוות של מושגים; והתלמוד הבבלי והדינמיקה שעל פיה מתפתחים ומתהווים בו תפיסות ומושגים הלכתיים. התלמוד הבבלי משמש בספרי מקרה בוחן לשני מוקדי העניין הראשונים, שכן ניתן לזהות בו דינמיקות התפתחות מגוונות המתאימות לשפה הטבעית והמלמדות על התפתחות מושגית ועל הפילוסופיה של השפה; והוא משמש גם כמטרה בפני עצמה, שכן הדינמיקות מאירות את השיח המתנהל בו ומאפשרות לחדור לעומקו באמצעות חשיפת ה'היגיון' האופייני לו.

נקודת המוצא של הספר, שלפיה יש לעיין בשיח התלמודי כמשקף שפה טבעית, מעמידה ברקע את שאלת היחס וההבדל בין שפה טבעית לשפה משפטית, מדעית או דתית. ניתן לזהות בתלמוד מרכיבים מכל אלו, אולם פרספקטיבת השפה הטבעית היא כמדומני הכללית ביותר, זו המאפיינת את התפתחותה בצורתה הבסיסית. פילוסופיות שעניינן בשפה הטבעית עוסקות במגוון נושאים – מדקדוק ותחביר ועד להוראה ולמשמעות. הן מנסות לכאר מצד אחד את המנגנונים הלשוניים השונים החבויים בשפה הטבעית, ומצד אחר את הרובד הכללי, המטפיזי, כמו למשל היחס בין שפה למציאות. אלא שרבות מהפילוסופיות הללו אינן, או כמעט שאינן נותנות דעתן לדינמיקות שעל פיהן השפה הטבעית משתנה או מתפתחת. חלק גדול מהספרות הפילוסופית המודרנית העוסקת בשפה מצליח לחמוק מהתמודדות עם הדינמיות שלה, מאחר שהוא בוחר להתרכז באפיון תרבויות שיח מגובשות. בספרות הזאת מסגרות השיח נחקרות כישויות נתונות וסטטיות, מבלי להתעמק בדרכי ההתהוות, היצירה והמודיפיקציה שלהן.¹

1 ויטגנשטיין למשל עסק בעיקר באפיון משחק השפה – מונח שנועד להרגיש את התפיסה שהשפה היא חלק מהפעילות האנושית, והמשמעות צימחת מתוכה. הוא אינו דן בדרכי

הגם שפילוסופיות אלו אינן עוסקות במפורש בדרכי ההתהוות והמודיפיקציה של השפה, דומני שבמקרים רבים הן מובלעות בתוך. פילוסופיות שפה שונות מכילות במובלע דינמיקות שינוי למיניהן. לא כל צורת תיאור של התהוות, מודיפיקציה ואבולוציה של שפה או של מערכת מושגית מתאימה לכל פילוסופיה של שפה. וזהו הקשר שבין הפילוסופיה של השפה הטבעית לדינמיקה של השפה הטבעית – והסיבה לעניין שלי בשתיהן. אני מעוניין בראש ובראשונה לנסח ולמפות את מערכת הקשרים בין דינמיקות שינוי שונות לבין פילוסופיות שפה התואמות להן – ובאופן ממוקד יותר – אני מנסח את הקשר בין שאלות של משמעות המשמעות מרכיב בסיסי בפילוסופיית שפה: מנין יונקים מושגים את משמעותם ומהו המבנה הנורמטיבי המאפשר זאת – לבין דינמיקת השינוי והמודיפיקציה הטבעית למבנה כזה.

את השיח התלמודי, מוקד העניין השלישי שמניתי, אפשר לאפיין בעזרת שאלות של דינמיקה והתפתחות: באילו צורות ואופנים מתהווה ומשתנה השיח האמוראי בתלמוד? כיצד מתהוות ומתפתחות בשיח קונספציות חדשות מתוך קונספציות קודמות? ההיגיון שעל פיו מתנהל השיח התלמודי בכללותו הוא בגדר חידה. יהיו שיפתרו זאת במשיכת כתפיים ויפטירו שמדובר ב'היגיון תלמודי' או ב'היגיון יהודי', לאמור: אין מדובר בהיגיון כמובנו הרגיל והמקובל אלא ב'תופעה אחרת'. אלא שבדרך כלל אין הם מצליחים להצביע על אותה ייחודיות. ניתוח השיח התלמודי בעזרת פילוסופיה של השפה ומתוך הפרספקטיבה של התנהלות השיח עצמו, של הדינמיקה, שופך אור על הייחודיות שלו, על אותו 'היגיון תלמודי' ייחודי.²

ספרי מציע כלים מתודולוגיים ופילוסופיים למימושו של ניתוח כזה. אני מתמקד בכמה דוגמאות תלמודיות בעלות מאפיינים בולטים, וחוזר ומתייחס אליהן בכתבתי כדי לשכלל ולעדן את הרגישות הפילוסופית לדיון התלמודי, וכדי לאפשר לחוש טוב יותר את המרקם של הדיון, את הדינמיקה המתחוללת בו. אחת מטענות המרכזיות היא שישנן שתי פילוסופיות של השפה הטבעית שאינן משתלבות זו בזו, שתי תשתיות נפרדות של ניתוח והבנת השפה, שבמפתיע מצויות זו לצד זו בשיח התלמודי ומשמשות יחדיו מצע לדינמיקה שמתחוללת בו. התקיימותן של שתי

ההתהוות של משחק שפה או באפשרות המעבר והשינוי בין משחקי שפה שונים. מקרים מעטים שבהם הוא כן מציין התהוות של משחק שפה הם למשל, ויטגנשטיין, חקירות (סעיפים 23, 60-61, 64, 115, 206, 492); הנ"ל, ודאות (סעיפים 63, 65, 92-99, 256, 262, 336, 652); הנ"ל, תרבות, עמ' 15, 48 (פסקה רביעית).

2 על ייחודיות התלמוד והרלוונטיות של לימוד התלמוד לימינו מפרספקטיבות שונות, ראו פורסטנברג, התלמוד (רבי-שיח כתוב שמשותפים בו סוזן לסט-סטון, דניאל בוירין, רות קלדרון, הרב עדין שטיינזלץ ומצורפות הקדמותיו של עמנואל לוינס לקריאות התלמודיות).

דינמיקות בעלות תשתית נורמטיבית שונה מספקת מגוון של אפשרויות התפתחות עבור הקונספציות התלמודיות, ששיאן מתבטא באופן שבו משתלבות מחויבויות כלפי העבר בשיח של ההווה המתפתח. התזה הזו, לא זו בלבד שהיא מלמדת משהו על ה'היגיון התלמודי', אלא שהיא מדגישה את מוגבלותן של פילוסופיות השפה הטבעית ואת נקודות התורפה שלהן במפגשן עם מרחבי שיח אשר המחויבות למסורת בהם היא חזקה ורבת גוונים ומתקיימת תוך כדי השיח העכשווי היצירתי. עניינו של ספרי הוא אפוא גם חשיפת הגבולות ונקודות התורפה של פילוסופיות שפה מרכזיות באמצעות התלמוד הבבלי, המשמש מצע ומעין מעבדה לבחינת הגבולות הללו ויישומם בפועל.

שתי פילוסופיות שפה פוסט-ויטגנשטייניות, של רוברט ברנדום (Brandom) מזה ושל סטנלי קוול (Cavell) מזה, עומדות במוקד הדיון. בהקשר התלמודי, הפילוסופיה הברנדומית חובקת כול, יסודית ודומיננטית, אך אינה יכולה לבדה לתת מענה לכל מהלכי ההתפתחות ונורמות השיח המתגלות בו. את הפערים שנוצרים יש צורך להשלים בעזרת פילוסופיית השפה של קוול. לכן חלק ניכר מהספר נסב על הפילוסופיה הברנדומית, ואילו לפילוסופיה הקוולית אני נדרש רק בחלקו האחרון. הפרק הראשון משמש רקע מבואי לשלושת מוקדי העניין שמניתי כאן, ובמיוחד לשיח החזו"לי מנקודת המבט של הפילוסופיה של השפה. הפילוסופיה של ברנדום מאפשרת בראש ובראשונה להיענות לכמה אתגרים נורמטיביים העולים מהדיון התלמודי. אחד האתגרים מופיע בפרק השני, באמצעות תיאור סוגיית גזל ושינוי בגזל, שבשלבי התפתחותה השונים מוצגים המחויבויות והאילוצים הבסיסיים ביותר כלפי מורשת העבר. מה שאנו למדים מכאן על תרבות הדיון האמוראי, מלבד ההיכרות עם סוגי המחויבויות השונים למורשת העבר, הוא עצם הדילוג ממחויבות מסוג אחד למחויבות מסוג אחר. נוסף על כך, עולים כמה אתגרים הנוגעים לאפשרויות של הכלת מורשת העבר בשיח המאוחר. הפרקים השלישי והרביעי הם הצגה מובנית של הפרגמטיזם הברנדומי, שמאפשרת לעמוד על המסגרת הפילוסופית והתשתית הנורמטיבית שיכולה להכיל תרבות שיח שכזו. הפרק החמישי עוסק באפשרויות חשובות נוספות הטמונות במסגרת החשיבה הברנדומית, שעליהן הוא אינו נותן את הדעת, ועניינן האופן שבו מורשת העבר ממלאת תפקיד בתפיסתו של דובר עכשווי. בפרק השישי אני בוחן את האפשרות הזאת בהקשר התלמודי, תוך כדי הדיון בסוגיית 'מחצה על מחצה' העוסקת במדידה ובסימטריה.

בפרק השביעי אני נדרש לפילוסופיה של סטנלי קוול, ועובר להתמקד במחויבויות פְּנִים-לשוניות, מחויבויות למשמעותם של מילים ומושגים בשפה העכשווית המתפתחת. קוול עומד על המתח שבין החלק הסמנטי במשמעות של

מילה או מושג לבין החלק השימושי יותר; הוא גם רואה בהטלת מילים על הקשרים חדשים את אחד ממאפייניה היסודיים של השפה הטבעית, וכאן נעוצה תפיסת הדינמיקה המתמדת של השפה הטבעית; הדובר הקוולי לעולם שותף לדינמיות של השפה. בעזרת הניתוח הזה יוצר קוול את הקשר המשולש בין סמנטיקה, פרגמטיקה והאופן שבו השפה משתנה ומתפתחת, קרי הדינמיקה. דינמיקת ההטלה שופכת אור על כמה מרכיבים בהתפתחות ההלכה האמוראית, שאינם יכולים לבוא לידי ביטוי בפילוסופיה הברנדומית – כמו למשל האופן השרירותי לכאורה אשר בו מתפתחים מושגים אמוראיים מרכזיים. בנקודה הזאת מתחילים להתבהר גבולותיה של הגישה הברנדומית ונקודות התורפה שלה.

הפרק השמיני מדגים את האופן שבו משמשות שתי הדינמיקות בתהליך ההתפתחות של השיח אמוראי ואת מערכת היחסים ביניהן. באמצעות הדיון בסוגיית 'ברירה' הנרחבת, נחשפים האופן שבו הדינמיקה הקוולית מתחככת בדינמיקה הברנדומית ומשפיעה עליה, ונקודות החולשה של הדינמיקה הברנדומית.

הפרק התשיעי והאחרון מעלה כמה שאלות נוספות וכמה מסקנות הנובעות מפרקי הספר הקודמים, ובראש ובראשונה השאלה האם שתי הדינמיקות חייבות לנבוע מפילוסופיות שפה שונות. אולי 'הדינמיקה הקוולית' הייתה יכולה להיגזר מהפילוסופיה הברנדומית, ולהפך. אני גורס שההבדלים בין ברנדום לקוול מושרשים עמוק בתוך תפיסות היסוד הנורמטיביות שלהם, עד שהיסודות הללו יוצרים פילוסופיות שאינן יכולות להתלכד למערכת אחת אחידה. לאור זאת, אני בוחן את משמעות העובדה שבשיח התלמודי שתי הדינמיקות הללו בכל זאת משמשות יחדיו. השילוב של שתיהן יוצר אפשרויות מרחיקות לכת הבאות לידי ביטוי בשפה התלמודית, באופייה ובהתפתחותה. השיח המשולב מוביל לא אחת לקונספציות חדשות, יצירתיות וחריגות ביחס לקונספציות שהיו נקודת המוצא של ההתפתחות, עד כדי מהפכה של ממש. אופי ההתפתחות הזה הוא מאפיין יסודי של מה שניתן לכנות 'ההיגיון התלמודי'.